

V. SESJA HISTORYKÓW

Dnia 5 V 1976 r. odbyła się na ATK sesja naukowa, poświęcona pamięci A. S. kardynała S a p i e h y, arcybiskupa metropolity krakowskiego w latach 1911—1951. Wzięli w niej udział wykładowcy historii Kościoła i studenci Wydziału Teologicznego. Ks. prof. dr H. W y c z a w s k i otwierając sesję jako jej organizator przypomniał, że w lipcu br. upływa 25 lat od zgonu zmarłego purpurata, który 40 lat stał na czele krakowskiej diecezji. Na tym stanowisku przeżył kilka zmian politycznych (monarchia austro-węgierska, odrodzona Polska międzywojenna 1918—1939, okupacja niemiecka 1939—1945 i Polska Ludowa), oba kataklizmy wojenne i misję Kościoła w tych różnorodnych warunkach. Nieprzeciętna jego indywidualność rzutowała nie tylko na działalność Kościoła krakowskiego, ale także na cały Kościół polski, zwłaszcza w czasie ostatniej wojny, kiedy faktycznie stał się głową Kościoła katolickiego w okupowanym kraju.

Trzy referaty wygłoszone na sesji przedstawiły niektóre aspek-

ty działalności krakowskiego arcybiskupa. Zasadniczy wykład, obrazujący życie i działalność kard. Sapiehy na szerokim tle ówczesnych stosunków politycznych, społecznych i kościelnych wygłosił ks. prof. H. Wyczawski. Prelegent przypomniał rodowe powiązania księcia biskupa, jego wykształcenie i odpowiedzialną pracę przy papieżu Piusie X do 1911 r. Związki te z jednej strony ukształtowały w nim na wskroś patriotyczne spojrzenie na sprawy polskie oraz wrażliwość na zagadnienie miłosierdzia chrześcijańskiego, z drugiej zaś strony, pobyt w Rzymie dał mu szerokość spojrzenia na potrzeby Kościoła polskiego przez pryzmat problemów nurtujących Kościół powszechny.

Już w 1910 r. dwór wiedeński proponował Sapieże objęcie lwowskiego arcybiskupstwa unickiego. Sapieha jednak, związany z łacinnikami, nie przyjął tej oferty łączącej się ze zmianą obrządku, aby już niedługo, bo w 1911 r., mając 45 lat życia, od znającego go doskonale Piusa X przyjąć sakrę i otrzymać prekonizację na krakowskie biskupstwo. Obejmował go w pełni lat męskich, po 19 latach kapłaństwa. Następował po zmarłym kard. Puzynie tak bardzo związanym z monarchią austro-węgierską i w zasadzie izolującym się na gruncie duszpasterskim od ogółu wiernych. Groziło to także Sapieże, gdyby nie jego postawa broniąca go przed jakąkolwiek działalnością szkodliwą dla kościelnej misji. Dlatego choć musiał zajmować się polityką, to jednak za dewizę swej działalności przyjął zasadę Piusa X *instaurare omnia in Christo*. Temu nastawieniu na działalność pasterską starał się być wierny zawsze przez całe swoje życie. Stąd też w miarę swych możliwości był zawsze otwarty na potrzeby ludzkie. Pod tym kątem ustawiał wizytacje pasterskie, audiencje i inne formy duszpasterskie wychodzenia naprzeciw człowiekowi. Pod tym względem bardzo różnił się od swego poprzednika kard. Puzyny.

Nic też dziwnego, że Sapieha nie pozostał obojętny wobec biedy i zniszczeń wojennych na terenie ziem polskich w czasie I wojny światowej. Już 25 XII 1914 r. wystosował list do biskupów świata o pomoc dla ludności cierpiącej wskutek wojny. Z jego inicjatywy powstał w 1915 r. Książęco-Biskupi Komitet, niosący pomoc poszkodowanym. Komitet działał w oparciu o fundusze własne, ale także i międzynarodowe, pochodzące np. ze współpracy z Komitetem Pomocy powstałym na obczyźnie, na czele którego stali Sienkiewicz i Ossuchowski. Akcja ta pozwoliła w wielkiej mierze ulżyć ofiarom wojny w Polsce, zwłaszcza potrzebującym dzieciom, najczęściej sierotom. Idei charytatywnej Sapieha pozostał wierny w dalszej swojej działalności biskupiej zakładając w 1920 r. Komitet Ratunkowy oraz powołując od 1934 r. kościelną *Caritas*.

W działalności politycznej, głównie w początkowej fazie budującego się państwa polskiego, stał kardynał na gruncie patriotycznym. Na wiele spraw miał swoje własne spojrzenie. Natomiast jego negatywny stosunek do konkordatu z 1925 r. wiązał się z ogólną linią postępowania prawie całego episkopatu polskiego w tym okresie. Osobne zagadnienie stanowi stosunek Sapiehy do rządzącego obozu sanacji. W każdym razie umiał książe krakowski w sprawach polityki zachować umiar, tak iż nie odciągała go ona od istotnych spraw duszpasterskich. W tej dziedzinie miał konkretny plan, który zawarł w liście pasterskim na progu swych rządów w 1912 r. Przedstawił w nim cele i zadania swego duszpasterzowania; od kapłanów żądał świętości, zbliżenia do ludu, walki z osobistymi wadami, przede wszystkim z chciwością i pychą.

W sprawach administracji diecezją kierował się Sapieha zarządzeniami, które zaskakiwały często swoją oryginalnością. Znamienne jest, że owe zarządzenia nie zawsze pokrywały się z uchwałami dwóch krakowskich synodów okresu międzywojennego, zawsze jednak dotyczyły aktualnych potrzeb diecezji. Innym charakterystycznym rysem administracji kościelnej kardynała były częste zmiany w urzędach i instytucjach diecezji, szczególnie na stanowiskach rektora seminarium i kanclerza Kurii. Dopiero od 1932 r. ustabilizowała się obsada urzędu kanclerza, kiedy został nim ks. S. M a z a n e k. Książe biskup interesował się bardzo losem kapłanów, zwłaszcza chorych i starych. Zbudował dom dla księży emerytów i projektował budowę sanatorium dla kapłanów chorych na gruźlicę. Sapieha nie przyjął do swojej diecezji nowego rytuału zatwierdzonego przez polskich biskupów. Niemniej sprawy kultu żywo go obchodziły. Przykładem tego jest właściwe ustawienie kultu św. Stanisława, zorganizowanie kongresu eucharystycznego w 1933 r. czy też uroczyste ofiarowanie diecezji Niepokalanemu Sercu Marii w 1948 r. w Kalwarii Zebrzydowskiej.

Nieobce kardynałowi były sprawy młodzieży w najszerszym tego słowa znaczeniu. Dał temu szczególny wyraz w orędziu skierowanym do młodzieży na jej zlot w 1938 r. To samo dotyczyło kwestii robotniczej. Szukał form organizowania robotników chrześcijańskich. Dla ułatwienia pracy nad młodzieżą i dorosłymi już od 1918 r. prowadził akcję budowy domów parafialnych. W dziedzinie rozwoju prasy katolickiej ma także Sapieha swoje zasługi. Po ostatniej wojnie pod jego patronatem zaczął ukazywać się do dzisiaj istniejący Tygodnik Powszechny.

Były też i wyraźne braki w ogólnej działalności kościelnej kardynała. Chociaż miał sprzyjające warunki, to jednak nie stworzył

prężnego ośrodka nauki katolickiej w Krakowie. Nie zwracał uwagi na instytucje naukowe, chociażby na archiwum diecezjalne. Nastawiony był raczej na codzienne życie diecezji, którą kierował. Osobną kartę stanowi działalność kościelna, polityczna i charytatywna kard. Sapiehy w czasie ostatniej wojny. Referent tylko ją zasygnalizował, wykraczała bowiem poza ramy wykładu.

Wystąpieniami kard. Sapiehy w obronie seminariów duchownych w czasie II wojny zajął się ks. dr F. Stopniak. Ze względu na nieliczne przyczynki drukowane z tego zakresu prelegent na bazie przebadanego przez siebie materiału źródłowego z 18 archiwów kościelnych przedstawił stan i losy seminariów duchownych na ziemiach polskich w latach 1939—45. Były one różne w zależności od sytuacji politycznej. Inne dzieje przeżywały seminaRIA we wschodniej części II Rzeczypospolitej, inne na terenach wcielonych do Rzeszy, a jeszcze inne w tzw. Generalnej Guberni. Prawie wszędzie rozpoczęto naukę w 1939 r., wkrótce jednak na terenach wcielonych do Niemiec działalność tych instytucji została zahamowana, alumni i profesorowie aresztowani lub rozpedzeni, budynki zajęte przez administrację niemiecką. Stąd powstała konieczność ograniczenia się do form nauki bądź to konspiracyjnej, bądź indywidualnej u proboszczów, lub też w którymś z seminariów w Generalnej Guberni. Tak było w Łodzi, Płocku, Pelplinie, Gnieźnie i Poznaniu. Z tego czasu pochodzi jedyny w dziejach wypadek działalności seminarium w obozie koncentracyjnym. Tak działało seminarium wrocławskie w Łądzie, potem, w mniejszym stopniu, w Dachau. Inna była sytuacja seminariów duchownych w Generalnej Guberni. Wprawdzie i tutaj zabierano gmachy, dokonywano aresztowań, w zasadzie jednak zakłady funkcjonowały, mimo stosowanych represji i ograniczeń, zwłaszcza w przyjmowaniu nowych kandydatów. W poszczególnych diecezjach sprawy układały się różnie. W Kielcach np. zdołano utrzymać kontakt z Rzymem i stamtąd otrzymywano nawet potrzebne podręczniki. Natomiast w Tarnowie seminarium uległo likwidacji, a jego rektor zginął w obozie koncentracyjnym.

Na ogólnym tle pracy seminariów duchownych referent ukazał znaczenie kard. Sapiehy i jego wysiłki zmierzające do utrzymania tych instytucji w Guberni. Podkreślił jego konflikty z rządem przedwrześniowym, związek w czasie okupacji z emigracyjnym Stronnictwem Pracy, rolę faktycznego przedstawiciela Kościoła w okupowanym kraju, politykę w stosunku do władz niemieckich, zwoływanie konferencji episkopatu z Generalnej Guberni. Przy okazji prelegent nawiązał do takich zagadnień jak: kontakty Sapiehy ze Stolicą Apostolską, rola i działalność nuncjusza C. Or-

senigo w Berlinie oraz polityka niemiecka wobec działalności Sapiemy.

Rzym od 1941 r. milcząco uznawał kierowniczą rolę Sapiemy w episkopacie polskim. Wykorzystał to kardynał i w 5 oficjalnych spotkaniach z władzami okupacyjnymi usiłował wpłynąć na złagodzenie stosunku okupanta do Kościoła, zwłaszcza co do działalności seminariów duchownych, oraz nie dopuścić do projektowanego utworzenia 2 seminariów generalnych. Po aresztowaniu profesorów Wydziału Teologicznego UJ obsadził Sapiema seminarium młodszymi i względnie przygotowanymi do wykładów księżmi, aby można było kontynuować naukę. Korzystało z niej znajdujące się wówczas w Krakowie seminarium częstochowskie. Sapiemę należy zawdzięczać, że przynajmniej do połowy okupacji mogły istnieć seminaria duchowne w Generalnej Guberni i mogli być święceni kapłani. Później nauczano kleryków i święcono ich już tylko konspiracyjnie. Od tego czasu autorytet Sapiemy oddziaływał w kategoriach moralnych, inspirując do nauczania tajnego. Dzięki temu wyświęcono ponad 1000 księży w czasie okupacji, co pozwoliło na powojenne częściowe wyrównanie strat w wyniszczonym duchowieństwie. Było to zjawisko niespotykane gdzie indziej.

Działalność charytatywną kard. Sapiemy przedstawił o. dr B. P a n e k w trzecim referacie, który zamieszczamy wyżej w zmienionej nieco wersji.

W dyskusji nad wygłoszonymi referatami zabrał głos ks. dr J. W y s o c k i, dorzucając kilka nowych szczegółów. W kwestii narodowej powstającego państwa polskiego Sapiema opowiadał się za jego samoistnieniem bez jakichkolwiek związków z monarchią austriacką, co postulował m. in. np. bp J. S. P e l c z a r. Poglądom tym dał Sapiema wyraz na zjeździe biskupów z trzech zaborów w Warszawie w marcu 1917 r. i na konferencji episkopatu Małopolski w Przemyślu 26 IV 1917 r. Dyskutant zauważył też, że konflikt z A. R a t t i m, późniejszym papieżem Piusem XI, miał swoje źródło nie tyle w jego funkcji jako obserwatora plebiscytowego ze strony Stolicy Ap. na Górnym Śląsku, ile w odmiennym spojrzeniu Sapiemy na rolę nuncjuszów w odrodzonej Polsce, w innym podejściu do spraw uposażenia duchowieństwa i do uczestniczenia biskupów w organach ustawodawczych państwa (senat) oraz w niechęci do rozmów, które doprowadziły do zawarcia konkordatu w 1925 r. To stanowisko spowodowało utratę przez Sapiemę kapelusza kardynalskiego, danego mu *in petto* przez Benedykta XV jeszcze w 1919 r. Później odrzucił go sam książę metropolita, kiedy chciano go obdarzyć godnością kardynała kurialnego

za cenę rezygnacji z krakowskiej diecezji, jak tego życzył sobie rząd sanacyjny. Jeżeli chodzi o działalność seminariów duchownych w Generalnej Guberni, to mimo różnych ograniczeń istniały one do końca okupacji. Zakaz przyjmowania alumnów na pierwszy rok wyszedł w 1941 r. Od tego czasu pierwsze kursy uczyły się w konspiracji. Natomiast przyjęte w 1939 r. roczniki kończyły studia legalnie. Tak przynajmniej było w Warszawie. Do charytatywnej działalności Sapiehy trzeba dodać jego wszechstronną pomoc udzieloną uchodźcom z Warszawy po upadku powstania w 1944 r. Oprócz krakowskich archiwaliów, dokumentują to akta osobiste arcybp. A. Szlągowskiego.

Ks. T. Krahel z Białegostoku naświetlił okupacyjną sytuację seminarium wileńskiego i łomżyńskiego. Sesję podsumował ks. prof. dr H. Wyczawski podkreślając, że jej wyniki wskazują na konieczność wszechstronnej naukowej biografii kard. Sapiehy.

Jan Wysocki